

Bureauonderzoek ten behoeve van de aanleg van een openbaar toilet op de noordzijde van de Markt te Schagen

Opdrachtgever: Gemeente Schagen

Status: definitief

Juli 2010

Project: Schagen, vismarkt 2010

Archeocultura rapport NR: 103

Samenstelling: Archeocultura 2010

Archeo cultura

Archeologisch en cultuurhistorisch bureau
Archeocultura@quicknet.nl 06-40396664

Aanleiding

De aanleiding voor het doen van een bureauonderzoek naar de archeologische waarden van het noordwestelijk deel van de Markt in Schagen is het voornemen van de gemeente daar een openbare toiletvoorziening te plaatsen. Op de Cultuurhistorische Waardenkaart van Noord-Holland valt dit deel van de Markt binnen gebied Scha1A, aangemerkt als gebied van hoge archeologische waarde. Bovendien geeft de Beleidsnota Cultuurhistorie Gemeente Schagen 2009 aan dat bij de kerk een bijzonder regime van kracht is, waardoor bij alle grondroerende werkzaamheden rekening gehouden dient te worden met archeologische waarden. De aanleg van de voorziening zal met graafwerk, het leggen van leidingen ed. 6 á 10 vierkante meter grondverstoring betekenen.

Methode

Tijdens het bureauonderzoek wordt door de bestudering van beschikbare bronnen, kennis vergaard omtrent de bodem en geologie van het onderzoeksgebied en de hierin bekende en te verwachten archeologische waarden.

Aan de hand van de resultaten van het bureauonderzoek kan de beste aanpak voor het veldonderzoek worden bepaald.

Hierbij zijn de volgende bronnen geraadpleegd:

- Beleidsnota Cultuurhistorie Gemeente Schagen 2009
- Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW)
- Archeologische Monumenten Kaart (AMK)
- ARCHEologisch Informatie Systeem (ARCHIS)
- Cultuurhistorische Waardenkaart Provincie Noord Holland
- topografische kaart 14d Nederland
- Bodemkaart 1:50.000
- Geomorfologische kaart 1:50.000
- Grote historische topografische atlas van Nederland 1:25.000 1894-1926
- kaarten en prenten uit gepubliceerde bronnen.
- Database Archeologische Werkgroep Kop van Noord-Holland
- Onderzoeksrapporten van eerdere onderzoeken te Schagen

Geologie en bodem

De ondergrond van Schagen is gevormd in de periode vanaf 10000 jaar geleden en bestaat uit een vele meters dik pakket van afwisselend kleiige en zandige bodems, afgewisseld door venige banden. Vanaf 3800 BP is veengroei mogelijk geweest tot ongeveer 32 BP, toen opnieuw marine sedimenten werden afgezet in de laagste delen van het landschap. Kort daarna is de veengroei verder gegaan, tot deze door menselijk ingrijpen tot staan kwam. Aantasting van dit veendek begon in de Late IJzertijd door de aanleg van woonplaatsen en akkers en ging door tot in de Romeinse Tijd. Door vernatting van de omgeving vanaf 350 AD, nam de bewoning af en was veengroei in grote delen van het landschap weer mogelijk. Soms wordt deze nieuwe veengroei aan de basis gemarkeerd door een dunne laag zeer vette klei, een gevolg van lokale overstromingen aan het eind van de Romeinse Tijd. Tot aan de verkaveling van het gebied vanaf de zevende eeuw kon er plaatselijk sprake zijn van veengroei. Door verdroging en bewerking zal vanaf het eind van de tiende eeuw het maaiveld sterk zijn gedaald, waardoor vanaf plm. 1100 regelmatig wateroverlast plaatsvond.

Deze uit zich in de bodem door een pakket zogenaamde ‘pikklei’ een buitengewoon taaie en vette laag klei. Door de toenemende heftigheid van overstromingen werd op de meeste plaatsen in de gemeente een dikke laag zavelige klei afgezet, variërend van enkele decimeters tot een meter. Aan deze afzettingen kwam een eind doordat gedeelten van het gebied werden omkaad en later bedijkt. Het westelijk deel van de gemeente ging echter vrijwel geheel verloren in een aantal stormrampen tussen 1169 en 1248. Hierdoor werd niet alleen een deel van de aangeslibde klei opgeruimd, maar vaak ook de zich daar onder bevindende laag veen. Verder is er sprake van ophoging van terreinen door de aanleg van kaden, dijken en terpen.

Droogvallende kwelder

Archeologie

Bronstijd

De oudste bewoning in Schagen betreft een nederzetting uit de overgang van de Vroege- naar de Midden-Bronstijd (3740 BP en gelegen in Hoep Noord) Bij onderzoek op het Regioplein zijn eveneens aanwijzingen gevonden voor bewoning uit deze periode.

IJzertijd

Binnen de gemeente zijn zeer veel nederzettingsterreinen aangetroffen uit de Late IJzertijd (vanaf 2250 BP) Zij bevinden zich alle aan de oostzijde van de gemeente.

Romeinse Tijd

Dwars door het centrum van Schagen loopt een lang lint van vrijwel aaneengesloten terreinen van nederzettingen uit de Romeinse Tijd. Grote concentraties zijn aangetroffen in Muggenburg (vier nederzettingsterreinen op rij), in de Oranjebuurt, bij de Rabobank/Hema, bij het Regioplein en op Lagedijk. Incidentele meldingen van vondsten uit deze periode komen bijna overal in de gemeente voor.

Vroege Middeleeuwen

Tot nog toe lijken de meeste nederzettingen westelijk van de oude kern van Schagen te liggen, in Waldervaart en in de basis van een tweetal terpen in Muggenburg. Bovenop de Romeinse lagen op Witte Paal was eveneens sprake van bewerking en bemesting van het land in de periode tussen 500 en 1000

Late Middeleeuwen.

Zonder overdrijven kan worden gesteld dat het gehele gebied van de gemeente Schagen buitengewoon intensief werd bewoond, voornamelijk langs de kaden en dijken en uiteraard, op de terpen. De oorspronkelijke bewoningsassen van Schagen liepen langs de Tjallewaldervaart, de Meersloot en de Leets. In de periode van overstroming werden er nieuwe dijken aangelegd, zoals de hoge zijde van de Gedempte Gracht en de hoge zijde van de Loet. Dit is gebeurd nadat, mogelijk in 1248, de gehele huidige wijk Waldervaart en het gebied tussen Noord en Loet was overstroomd, waarbij ook de kerk verloren ging. Door de bedijking zoals genoemd, werd het kerkterrein tijdelijk 'buitengedijkt'. Na consolidatie van het gebied door de aanleg van de West-Friese Dijk, concentreerde de bewoning zich op de hoge kant van de Gracht en weinig later op het Noord.

De verwoeste kerk, die van tufsteen was gebouwd op een bed van veldkeien, moet in de dertiende eeuw zijn hersteld, gelet op het gebruik van zogenaamde 'kloostermoppen' in de oude kerkhofmuur, die overal rond het kerkterrein is aangetroffen. De bouw van het kasteel en de bewoning ervan vanaf 1390, zal zeker een impuls aan de groei van Schagen hebben gegeven, dusdanig dat rond 1400 het gebied ten noorden van de kerk opnieuw werd ontgonnen en bebouwd. Deze 'uitleg' vond plaats tussen het Noord, het Rapenpad en de nieuw aangelegde Nieuwstraat. Het terrein tussen de kerk en deze bebouwing werd gebruikt als marktveld en meer specifiek als vismarkt.

Nieuwe Tijd

Tot in de negentiende eeuw is er infrastructuur gezien, nauwelijks iets veranderd aan de opzet van de bebouwing van Schagen. Aan de zuidzijde van de kerk stond het Schoutshuis, aan de oostelijke kerkhofsmuur stond het Raad/rechthuis en ten behoeve van de vismarkt werd aan de noordzijde van de kerk een stenen vishal neergezet, die rond 1800 is verdwenen. Op de oudste kadasterkaarten staat, nog aan de oude kerkhofsmuur vast gebouwd, een stenen gebouw dat waarschijnlijk dienst heeft gedaan als lijkenhuis, hoewel het daarvoor flinke afmetingen had. In het midden van de negentiende eeuw werd de oude kerkhofmuur afgebroken ten behoeve van de vergroting van het marktveld; hierbij werd ook een deel van de verhoging waarop de kerk stond, afgegraven. In 1896 werd de oude kerk vervangen door een nieuw gebouw.

Schagen, kerk plm 1890

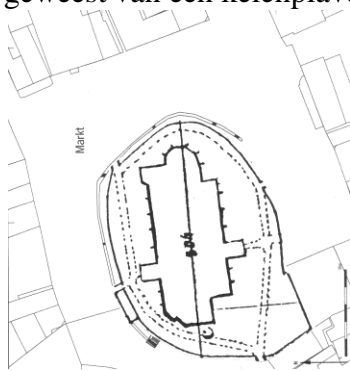
Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

Rondom de kerk zijn vele archeologische waarnemingen gedaan waaruit een goed beeld gevormd kan worden over een verwachtingspatroon betreffende de archeologie ter plekke waar een toiletvoorziening is gepland.

Twee maal heeft een reconstructie van de markt plaatsgevonden, waarbij archeologische waarnemingen zijn gedaan door de Archeologische Werkgroep Schagen, een archeologische begeleiding van werkzaamheden heeft plaatsgevonden en waarbij een deel van het terrein archeologisch is onderzocht; al deze onderzoeken en waarnemingen zijn verwerkt in de bijlage van de Beleidsnota Cultuurhistorie Gemeente Schagen 2009, zodat gemakshalve daar naar wordt verwezen.

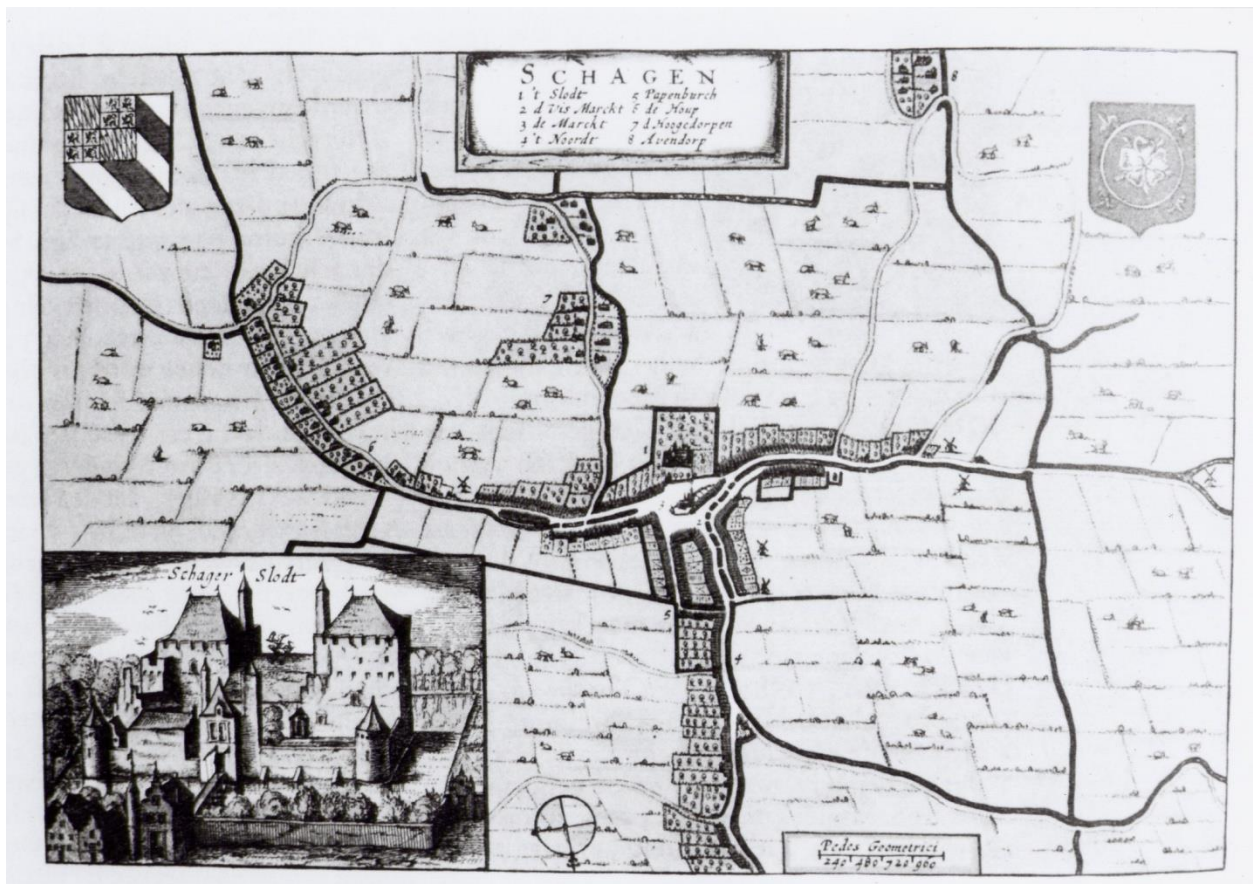
Ten Zuiden van de kerk is een deel van het grafveld blootgelegd op een plek waar ook veel grote en kleine veldkeien met cementmortel daaraan, werden aangetroffen, zodat wordt verondersteld dat de oudste kerk van Schagen daar gestaan kan hebben. Diepere ingrepen dan direct onder het straatzand onderzoeken zijn toen niet gedaan. Iets verder naar het Westen heeft ADC Archeoprojecten een kleine opgraving uitgevoerd op de plek waar plantgaten voor bomen moesten worden aangelegd. Die plek viel geheel binnen het oude kerkhof en niet verbazend werden enkele tientallen skeletten aangetroffen, die bij nader onderzoek uit de veertiende eeuw stamden. Bij de aanleg van de waterpomp werd een diep gat gegraven waaruit enkele dertiende-eeuwse zilveren penningen werden geborgen, die als grafgift kunnen worden beschouwd. Bij rioleringswerkzaamheden aan de westzijde werd een oorspronkelijk pakket veen waargenomen met daarop enkele scherven Romeinsinheems aardewerk. Enkele meters westelijker, in het Rensgars, werden honderden veldkeien en brokken tufsteen in verspoelde toestand gevonden. Aan de huidige kerkhofmuur werd een aantal skeletten gevonden tijdens begeleiding van het graven van een plantgat voor bomen; hierbij werd een zeldzaam 14de-eeuws zegelstempel gevonden van Petrus, curator van Berendrecht. Ongeveer ter hoogte van de geplande toiletvoorziening werd bij rioleringswerkzaamheden enig muurwerk gezien waaruit een vrijwel complete bouwsteen van tuf werd aangetroffen. Aan de noordzijde van de voormalige Vismarkt werd een pakket houtsnippers gezien uit vermoedelijk de veertiende eeuw evenals het heft van een mes uit deze periode.

Op diverse plaatsen werd de oude kerkhofmuur waargenomen en ingemeten. Deze muur dateert uit het eind van de dertiende eeuw en is ondergronds nog in goede staat aanwezig. Aan de marktzijde van die muur is ook waargenomen dat in de Middeleeuwen de Markt voorzien is geweest van een keienplaveisel.

Oude kerk met kerkhofmuur en lijkenhuisje

- Ter plekke van de toiletvoorziening zouden de volgende zaken aan het licht kunnen komen:
- de vlak onder het maaiveld liggende 13de-eeuwse kerkhofmuur,
  - de fundering van het voormalige lijkenhuis
  - de fundering van de vishal
  - Middeleeuwse ophogingpakketten met organisch materiaal
  - het oorspronkelijke veendek met sporen uit de Romeinse Tijd
  - een cultuurlaag uit de Bronstijd

Kaart van Boxhorn met daarop aangegeven de Vischmarkt

Conclusie en aanbevelingen

Uit het bronnenonderzoek is gebleken dat de archeologische verwachting voor de plek van de geplande toiletvoorziening zeer hoog is. Toetsing van deze verwachting door middel van een booronderzoek is weinig zinvol vanwege de vele te verwachten resten van bouw materiaal in de bodem, die een dergelijk onderzoek zullen hinderen of zelfs onmogelijk maken. Geadviseerd wordt een gecertificeerd bedrijf vlakdekkend onderzoek te laten doen ter plekke van de verstoring.

Hierbij kan gedacht worden aan de volgende onderzoeksvragen:

- 1 bevinden zich ter plekke nog resten in de bodem van de oude kerkhofmuur?
- 2 bevinden zich nog restanten in de bodem van het voormalige lijkenhuisje en zo ja, wat is de vermoede datering hiervan?
- 3 Zijn er nog sporen van de fundering van de vishal in het onderzoeksgebied te vinden en zo ja, uit welke periode dateren die?
- 4 Is er nog een deel (of delen) van het oude middeleeuwse marktveld aanwezig en wat is de aard daarvan geweest?
- 5 Is er sprake van ophoging van het terrein in de Middeleeuwen en zo ja, hoe oud is die ophoging?
- 6 Bevinden zich nog delen van het oorspronkelijke veendek in het onderzoeksgebied en was dat ter plekke bewoond in Vroege Middeleeuwen of Romeinse Tijd?
- 7 Bevindt zich hieronder een laag met mogelijke sporen uit de Bronstijd?

Wij adviseren u deze vraagstelling te laten uitwerken in een Programma van Aanpak en een offerte voor vlakdekkend onderzoek te vragen aan een gecertificeerd bureau met kennis van de West-Nederlandse archeologie.

Periode-indeling:

Midden- en Laat Paleolithicum (oude steentijd)	250.000 - 9000
Mesolithicum (midden steentijd)	9000 - 4500
Neolithicum (nieuwe steentijd)	4500 - 2100
Bronstijd	2000 -800
IJzertijd	800 - 12 v. chr
Romeinse Tijd	12 v chr - 500 n. chr.
Vroege Middeleeuwen	500 - 1000
Late Middeleeuwen	1000 - 1500
Nieuwe Tijd	1500 - heden

